

**Академик др ЦВЕТАН ГРОЗДАНОВ
(1936-2018)**

У СЕЋАЊУ НА ПРИЈАТЕЉА

Сазнање да нас је напустио академик Цветан Грозданов тешко је погодила и македонску и нашу научну средину, јер је за обе био везан, упоредо их волео и даривао својим делима.

Није потребно подсећати на његово порекло у питомом старом Охриду, чију је историју знао боље од свих, коју је још као ученик њене трагове одгонетао спуштајући се стрмим поплочаним улицама од своје куће ка језеру пред чијом је обалом, као у гнезду, била Света Софија. Данас, када с неверицом схватамо да су и недавни тренуци нашег живог разговора о прошлости старе светиње и сами постали прошлост, постајемо свесни Цветанове судбинске везаности за њу. Управо у његовим младићким годинама, када је бирао свој животни пут, окупили су се у Охриду наши и страни стручњаци, најбољи и најодговорнији, позвани да катедралу посвећену Божанској мудрости ослободе наноса протеклих векова који су јој променили изглед, да је обезбеде од урушавања и открију фреске чији су изглед скривале наслаге креча. Уз Милорада Медића, Александра Томашевића и француске конзерваторе нашао се, још средњошколац, из

суседства, Цветан Грозданов, и придружио чишћењу зидних слика. То је коначно одредило његову будућност. Али, некако у то време, дошло је до промена у програму наставе скопског Филозофског факултета на којем је историја уметности била везана за историју, што га је удаљило од могућности да се њоме бави у својој средини и упутило ка Београду. Они који су тада у клупама Капетан Мишиног здања слушали предавања из историје уметности добро се сећају да су им пристизале и колеге из Скопља. Убрзо се образовала повећа група будућих историчара уметности из разних крајева земље, разнолика и по годинама, јер је међу њима било и оних који су ратовали, чак и придошлих из логора у Норвешкој, али је друштво било складно, без обзира на немаштину с којом се свако на свој начин носио.

У њој се обрео и Цветан Грозданов. У почетку, цео живот се одвијао само у једној просторији семинара, где је, уз сто професора Светозара Радојчића и неколико столова за читање, на полицама био мали број књига, јер је за време рата библиотека уништена. Коју годину касније, део факултета је премештен у неудобну зграду у Кнез Михаиловој 35, у којој је три одаје добила историја уметности, а до њих друге три археологија у којима се још живахно кретао, чинило се, столетни Милоје Васић. Мислим да је Цветан био један од последњих који је код њега полагао.

Ту су већ сећања наша на Цветана, иако је од тада прошло шездесет година, свежија, а у каснијим разговорима и допуњавана појединостима које су говориле о ширини његових брзо стечених познанстава и средини у којој се нашао и добро осећао. А све га је занимало, све је пратио и упијао, пријатељевао са уметницима и писао о њима. Довољно је сетити се да је познати и искусни Бихаљи Мерин, на челу куће „Југославија“ која је под тим насловом на више светских језика издавала тада најбољи, богато опремљени часопис, Цветана Грозданова, још студента, позвао да пише о Охриду, најпре сам, а затим са младим, али већ познатим песником Мијом Павловићем.

Занимао се за културну и уметничку повест Византије и словенских земаља под њеним утицајем, за књижевно наслеђе и историју православних цркава, као и за личности које су је стварале и култове на Балкану. Рано је сагледао везе духовних и уметничких центара, које су се продужиле и у вековима турске власти, знао њихов живот и прилике, као да је у свима боравио. Разуме се, нарочито је упознао нашу средину и пратио највредније што су тада предавали професори Острогорски, Радојчић и други – историју и историју уметности средњег века у којем је византијски свет имао посебно место.

По завршетку студија (1961) остао је још две године у Београду на усавршавању, а затим се посветио непосредном раду у Охриду, као кустос и директор Народног музеја и Службе заштите споменика културе, где је распремао богато духовно наслеђе, откривао и проучавао непознате споменике зидног сликарства и дела иконописа која старином, вредностима и обиљем чине данас једну од највреднијих збирки. У тим годинама, од

значаја за шире упознавање византијске и европске уметности средњег века био је његов боравак у Паризу на Collège de France код професора А. Грабара и А. Фролова школске 1966/67. године.

На животном путу који је Цветану Грозданову предстојао, неминовно је, разуме се, било да рад у мирном амбијенту свога града и музеја замени другим, динамичним и одговорним дужностима које су га чекале, при чему га нова средина у којој је затим деценијама плодно деловао и ширио њене хоризонте није, чини се, без остатка освојила, а најмање потисла његову везаност за корене и духовно богатство Охрида, којем је посветио живот. У средишту његових истраживања до самог краја посебно место је имала Охридска архиепископија са својом прошлошћу, књижевном традицијом, уметничким наслеђем и зрачењем које се осећало изван граница њене простране дијецезе. Том основном темом, а затим и другим Ц. Грозданов се већ од раних шездесетих година огласио низом зрелих радова, заснованих на одличном познавању извора и ликовне грађе у македонским и нашим стручним часописима (Зборнику за ликовне уметности Матице српске, Зографу, Зборнику радова Византолошког института и др.). Уметничке вредности и смисао дела, њихову културну појаву, историјски контекст и идејне поруке је оцењивао сигурним критеријима историографије, пратећи и упоредо усвајајући искуства великих истраживача византијске уметности, пре свега В. Н. Лазарева и А. Грабара. У исто време, низ студија је посветио личностима из црквене и културне историје, старим писцима и сликарима, култовима светих у балканским земљама, портретима владара, властеле и црквених достојанственика, као и ретким или недовољно истраженим иконографским темама надахнутим литерарним саставима и списима богословске садржине. Ширина истраживаних области подразумевала је бављење грађом сакупљаном не само у Македонији, Србији и Грчкој него и у Бугарској, Турској и Русији у распону од раних времена до краја византијске традиције која се угасила тек у додиру са струјањима новог доба, у XIX веку.

Разуме се, свеже идеје и сазнања стечена у живом додиру са најближим споменицима појавила су се у добро документиваним радовима о Светој Софији (у капели Јована Оливера, припрати и отвореној галерији архиепископа Григорија), Богородици Перивлепти (припрати, северној капели и фасадама са портретима властеле), Светом Пантелејмону и Зауму, који су заједно добили место у сјајној докторској тези *Охридско зидно сликарство XIV века*. Упоредо, низале су се студије о фрескама у Курбинову, Трескавцу, Полошком, Марковом манастиру и другим споменицима, богате новом грађом и тумачењима теолошки сложене иконографије.

Особит предмет пажње биле су представе и саме личности из прошлости Македоније од времена христјанизације и најстарије словенске културе, посебно књижевности, а затим у оквирима византијске уметности, до почетка XIX века. Оне су помно истражене и појединачно приказане у низу радова, а заједно широко представљене у делу *Портрети на светитељите од Македонија од IX до XVIII век*.

Својим искуством и ширином, развијеним осећањем за стилске вредности, свестраним приступом и огромном ерудицијом Цветан Грозданов је стекао посебно место у историографији уметности у којој његове радове одликују објективност и сигурност процена, избегавање претпоставки и увек веома аргументовано излагање, након којег следе поуздани и јасни закључци. То су биле трајне одлике његовог дела, од првих прилога објављиваних након неког открића до последњих синтеза, јер је сваку његову писану реч пратило осећање одговорности, чему је до краја остао веран. То се није односило само на разматрање споменика и разноврсних тема из византијске и домаће традиције којима се живо бавио него и на радове у другим областима. Не треба, наиме, испустити из вида велики број студија Цветана Грозданова о сликарству XVIII и XIX века, пре свега мосхопољског круга, затим радове о мијачким мајсторима дубореза, сликарима Христофору Жефаровићу, Дичу Зографу и другим, као што треба истаћи и његове прилоге и труд на уређивању монографија о манастирима Светог Наума и Богородице Пречисте код Кичева.

Појава Цветана Грозданова непосредно је утицала на развој историје уметности у Македонији, посебно након доласка на Филозофски факултет у Скопљу (1969), где је као професор тридесет година предавао историју уметности средњег века и, одвојено, историју византијске уметности. Истовремено, велики подстицај, посебно археологији и историји уметности, пружио је у Македонској академији наука и уметности чији је био члан и једно време секретар Одељења друштвених наука и изузетно активан председник, који је унапредио пројекте и везе са другим научним средиштима.

Нису изостала многобројна домаћа и инострана признања. У нашој средини, као непосредни следбеник најбоље традиције и живи учесник у научном животу, чак и у временима искушења која су захватила читав југословенски простор, имао је изузетне заслуге. Својим ауторитетом отварао је врата нашим научним радницима и сарадњи у свим приликама: личним залагањем, како у надлежним установама тако и у црквеним институцијама, утицао је да сви наши стручњаци, и најмлађи, несметано истражују у Македонији, да им споменици и предмети у музејским збиркама буду доступни, позивао их је на стручне скупове и пружао им савете. Његова колегијалност и ретка отвореност зрачила је и значајно утицала на његову околину, што је допринело да су, у годинама потпуног прекида културних и научних додира са другим крајевима некада заједничке земље, наше везе са македонском средином у историјским наукама, посебно у области историје уметности и археологије, остале најсрданије. У знак признања, ценећи његову личност и огромно научно дело, Српска академија наука и уметности га је 2003. године изабрала за свог угледног иностраног члана.

29. април 2018.

Гојко Суботић

(Српска академија наука и уметности)